

MUHTEŞEM-İ KÂŞÂNÎ

gelen birçok şairin yetişmesi yolunda bir çığır açan bu mersiye dolayısıyla kendisine “Şemsüşşuarâ” unvanı verildi. I. Tahmasb’ın ardından tahta geçen oğlu II. İsmâil’in de hizmetinde bulunan Muhteşem-i Kâşânî Rebîülevvel 996’da (Şubat 1588) Kâşân’da vefat etti.

Muhteşem-i Kâşânî, Evhadüddîn-i Enverî ile Hâkânî-î Şîrvânî gibi şairlerin etkisinde yazdığı şiirlerinde son derece başarılı olmuştur. Bundan dolayı ikinci Hâkânî diye anılır. Şair, kaside ve mersiye türü dışında tarih ve muamma alanlarında da meşhur olmuştur. Muhteşem, ölümünden önce şiirlerinin düzenlenmesini öğrencilerinden Mîr Takî-i Kâşî’ye vasiyet ettiğinden Mîr Takî bunları külliyyat halinde derlemiş ve esere bir de mukaddime eklemiştir. Külliyyat yedi bölümden meydana gelmektedir. 1. Şeybiyye (dinî ve din dışı kasideler); 2. Şebâbiyye (gençlik dönemi şiirleri); 3. Sabâiyye (gazeller); 4. Celâliyye (Şâtır Celâl adlı rakkaseye olan sevgisini dile getirdiği gazellerle mektupları); 5. Nakl-i Uşşâk (gazeller ve nesirler); 6. Zârûriyyât (tarihler); 7. Muammeyât.

Külliyyat önce taş basması olarak Bom-bay (1304) ve Tebriz’de (1320), daha sonra Tahran’da (1337 hş., 1344 hş.) basılmış, Mihr Ali Gürgânî tarafından *Dîvân-ı Mevlânâ Muhteşem-i Kâşânî* adıyla neşredilmiştir (Tahran 1344 hş.). Abdülhüseyin Nevâî ve Mehdi Sadrî eseri *Heft Dîvân-ı Muhteşem-i Kâşânî* adıyla yeniden yayımlanmışlardır (Tahran 1380 hş.). Hz. Hüseyin’le ilgili mersiyesi de *Devâzdeh Bend-i Muhteşem* (Tahran 1354 h., 1325 hş.) ve *Terkîb-i Bend-i Mevlânâ Muhteşem-i Kâşânî der Resâ ve Şehâdet-i Seyyidü’ş-şühedâ Hüseyin b. ‘Alî* (Tahran 1365 hş.) adıyla neşredilmiştir. Muhammed Saîd Abdülmü’min Ramazan, Kahire Câmîatü Aynişems külliyyetü’l-âdâb’da *Muhteşem el-Kâşânî: ‘Aşruhü bi’etühû şî’ruhü ma‘a tercemeti kitâbihî bi-‘unvân “Müctenâ ez Eş‘âr-i Muhteşem-i Kâşânî” mine’l-Fârisiyye ile’l-‘Arabiyye* adıyla bir doktora tezi hazırlamıştır (1970).

BİBLİYOGRAFYA :

Sâm Mirza, *Tuḥfe-i Sâmi* (nşr. Vahîd Destgirdî), Tahran 1314 hş., s. 190; Muhammed Tâhir-i Nasrâbâdî, *Tezkire-i Nasrâbâdî* (nşr. Vahîd Destgirdî), Tahran 1361 hş., s. 517-518; Tebrizî, *Reyhânetü’l-edeb*, V, 225-231; Neffîsî, *Târîḫ-i Nazm u Nesr*, I, 443-444; FME, I, 487-489; Browne, LHP, IV, 162, 172, 173-177; Rypka, HIL, s. 298; Münzevî, *Fihrist*, III, 1892-1897, 2514-2516; H. Massé, “Le chant funèbre de Mohtacham-e Kâchânî en mémoire de son frère Khâdja Abd al-Ghani”, *Yâdnâme-i İrânî-yi Minorski* (nşr. Müctebâ Mî-

novî – İrec Efşâr), Tahran 1348 hş., s. 131-138; a.mlf., *Poèmes consacrés aux imâms (le shi‘isme imamite)*, Paris 1970, s. 273-276; Hânbâbâ, *Fihrist*, II, 1568-1569, 2366-2367; IV, 4119; Safâ, *Edebiyyât*, V/2, s. 792-799; a.mlf., “Persian Literature in the Safavid Period”, *CHIr.*, VI, 954, 958; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zer‘a ilâ teşânîfi’ş-Şi‘a*, Beyrut 1403/1983, V, 126; XV, 6; Dihhudâ, *Luġatnâme*, XXIV, 512; J. T. P. de Bruijn, “Muhtasham-ı Kâshânî”, *EP* (İng.), VII, 477-478.

RIZA KURTULUŞ

MUHYÎ

(المحيي)

Allah’ın

isimlerinden (esmâ-i hüsnâ) biri.

Sözlükte “diri ve canlı olmak, yaşamak” anlamındaki **hayât** (**hayevân**) kökünün if’âl kalıbından sıfat olan **muhyî** “yaşatan, diriltten” demektir. Allah’ın ismi veya sıfatı olarak “hayatla ilgisi bulunan varlıkla hayatı yaratan, can veren” diye açıklanır. Yine hayat kökünden türemiş olan “hay” ismi beş âyette Allah’a nisbet edilmiştir (bk. HAY). İhyâ kavramı fiil sîgalarıyla kırk yedi, muhyî de iki yerde zât-ı ilâhiyyeye izâfe edilmiştir (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu‘cem*, “ḥyy” md.). Bu âyetlerde ihyâ “ibtidâen can vermek, öldükten sonra tekrar diriltmek, yağmur indirmek suretiyle yeryüzünü bitkilerle donatıp ihyâ etmek, mânevî açıdan ölü durumunda bulunan kalpleri ilâhî hidâyet ve mârifetle canlandırmak, iman edip yararlı işler görenleri dünyada ve âhirette mutlu kılmak” gibi mânalar taşır (Hattâbî, s. 79-80; İbnü’l-Cevzî, s. 253-254).

Kur’an-ı Kerim’in yirmiden fazla âyetinde ihyâ kavramı, Cenâb-ı Hak’ın tabiatın işleyişi için koyduğu kanunlar çerçevesinde “ihrâc” (bir şeyi başka bir şeyden üretip çıkarma) kavramıyla ifade edilmiştir (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu‘cem*, “ihrâc” md.). Yağmur vasıtasıyla topraktan her türlü bitki ve besinin, bebeğin ana karnından, ölülerin kabirlerinden diri olarak çıkarılması gibi. Birkaç âyette de ölüden diri ve diriden ölü çıkarıldığı ifade edilir (meselâ bk. Âl-i İmrân 3/27; el-En‘âm 6/95; er-Rûm 30/19). Taberî, bu tür âyetleri yorumlayan müfessirlerin görüşlerini nutfeden canlı varlığın, canlı varlıktan nutfenin çıkarılması, çekirdekten ağacın, ağaçtan çekirdeğin veya kâfirden müminin ve müminden kâfirin çıkarılması şeklinde sıralamış, bunlardan ilkinin daha isabetli kabul etmiştir (*Câmi‘u’l-beyân*, III, 304-307, krş. Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “ḥyy” md.). Müfessir-

lerin kendi dönemlerindeki bilim ve anlayış çerçevesinde ileri sürdükleri görüşleri bugünün ilmî bulgularıyla zenginleştirmek mümkündür. Kur’an’da genel anlamıyla “halk” kavramının içinde “diriltmek” mânasının bulunduğu, öldükten sonra diriltmek için ayrıca ba’s kavramının kullanıldığı bilinmektedir.

Kur’an’da ihyâ fiilinin geçtiği birçok âyette “imâte” fiili de yer alır. “Ölmek” mânasındaki “mevt” kökünün if’âl kalıbından sıfat olan “mümît” kelimesi Kur’an’da bulunmamakla birlikte aynı kalıptan türeyen fiil sîgaları yirmi üç âyette Allah’a nisbet edilmiş, ayrıca “ölümüne veya işinin bitirilmesine hükmetmek” anlamına gelen ve “kazâ” kavramıyla oluşan çeşitli ifadeler de zât-ı ilâhiye izâfe edilmiştir (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu‘cem*, “kzy”, “mvt” md.leri). “Ruhunu kabzetmek, hayatına son vermek” mânasındaki “teveffî” kavramının görüldüğü on civarındaki âyette fiil konumundaki bu kavramların da fâili zât-ı ilâhiyyedir (*a.g.e.*, “teveffî” md.). Bu âyetler arasında, Hz. Mûsâ’nın risâletine inandıkları için Firavun tarafından ölüme tehdit edilen şihirbazların, “Rabbimiz! Bizze sabır ve metanet ihسان et ve sana yürekten bağlanan kimseler olarak canımızı al!” (el-A‘râf 7/126) ve Hz. Yûsuf’un, “Ey gökleri ve yeri yaratan! Sen dünyada da âhirette de benim velînimetimsin. Canımı sana yürekten bağlanan biri olarak al ve beni iyiler arasına kat!” (Yûsuf 12/101) şeklindeki duaları da yer alır.

Muhyî ve mümît isimleri Tirmizî ve İbn Mâce’nin esmâ-i hüsnâ listesinde bulunmaktadır (“Da‘avât”, 82; “Du‘â”, 10). Ayrıca birçok hadis rivayetinde hem ihyâ ve imâte hem diğer kavramlar fiil sîgalarıyla zât-ı ilâhiye nisbet edilmiştir (Wensinck, *el-Mu‘cem*, “iḥyâ”, “imâte”, “kaḅz”, “teveffî” md.leri). Hz. Peygamber’in cenaze namazında okuduğu dua içinde şu cümle de geçer: “Allahım! Bizden ibtidâen hayat verdiği kimseyi İslâm üzere yaşat, hayatına son verdiği kimsenin ruhunu da iman üzere al!” (İbn Mâce, “Cenâ‘iz”, 23; Ebû Dâvûd, “Cenâ‘iz”, 60; Tirmizî, “Cenâ‘iz”, 38). Resûl-i Ekrem’in yatağa girerken okunmasını tavsiye ettiği duada da ihyâ, imâte ve teveffî kavramları dikkat çekici bir lafız-mâna âhengi içinde yer almaktadır: “Allahım! Canımı veren de sensin, alacak olan da sensin. Hayatımın devam etmesi de sona ermesi de senin elindedir. Fânî vücudumu yaşatırsan onu lutfunla koru, öldürecek olursan onu affet! Allahım! Senden sağlık ve esenlik dilerim” (Müslim, “Zikir”, 60).

Yaşatma ve öldürme kavramlarının Kur'an-ı Kerim'de ve hadis metinlerinde sıkça geçmesinin hikmetini tevhid ilkesinde aramak gerekir. Çünkü tabiatın işleyişinde ölüm kalım, diğer bir ifadeyle oluşum ve değişim ilkesinin hâkim olduğu görülmektedir. Bu ilke kişinin ruhî ve mânevî dünyasında da geçerlidir. Hayır ve şerrin, yarar ve zararın nihâi mercii sonsuz kudret sahibi olan Allah'tır (el-Enbiyâ 21/16-35).

Âlimler, Allah'a izâfe edilen ihyâ ve imâte kavramlarını hayatla ilişkisi bulunan varlıklarda hayatîyeti veya ölümü yaratma mânâsında kabul etmişlerdir. Gazzâlî ihyâ ve imâtenin "icâd" kavramıyla bağlantılı olduğunu söyler. İcadın meydana getirdiği şey hayat ise ihyâ, ölüm ise imâte fiili gerçekleşmiş olur (el-Makşadü'l-esnâ, s. 142). Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, Allah'ın yaratma fiilinin on bir tecellisini şöylece sıralamıştır: İbtidâen Âdem'i yaratması, ondan beşer türünü meydana getirmesi, sperm ve döl yatağı vasıtasıyla üremeyi sağlama-sı, sorguya tâbi tutulmaları için mükellefleri kabrinde canlandırması, kıyamette bütün insanları yeniden diriltmesi, Kur'an'da belirtildiği gibi (Âl-i İmrân 3/169-171), şehidlere kıyamet gününden önce hayat vermesi, hadislerde haber verildiği üzere (Müsned, I, 72), hayvanların da kıyamet gününde canlandırılması yağmur indirmek suretiyle yeryüzünün bitkiyle donatılması, kalplerin iman nuruyla ihyâ edilmesi, üzüntü ve keder yüzünden ölüm derecesine gelmiş gönülleri neşe ve sevinçle hayata kavuşturulması, iyi insanların hâti-rasının yaşatılması (el-Emedü'l-aşkâ, vr. 114^a). Muhyî ve mümtî isimleri Allah'ın fiilî isim ve sıfatları grubu içinde yer alır ve kâbiz-bâsî, bâri', hâlik, musavvir, muîd isimleriyle anlam yakınlığı içinde bulunur.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hyy", md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "ihyâ", "imâte", "kabz", "teveffî" md.leri; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "hyy", "ihrac", "kzy", "kbz", "mvt", "teveffî", md.leri; *Müsned*, I, 72; Müslim, "Zikir", 60; İbn Mâce, "Du'â", 10, "Cenâ'iz", 23; Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 60; Tirmizî, "Da'avât", 82, "Cenâ'iz", 38; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (nşr. Sidki Cemil el-Attâr), Beyrut 1415/1995, III, 304-307; Zeccâc, *Tefsrü esmâ'illâhî'l-hüsnâ* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Beyrut 1395/1975, s. 56; Hattâbî, *Şe'nü'd-du'â* (nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk), Di- maşk 1404/1984, s. 79-80; Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğni*, XX/2, s. 199-200; Abdülkâhir el-Bağ- dâdî, *el-Esmâ' ve's-şifât*, Kayseri Raşid Efendi Ktp., nr. 497, vr. 169; Kuşeyrî, *et-Taḥbîr fi't-tezkîr* (nşr. İbrâhim Besyûnî), Kahire 1968, s. 75; Gazzâlî, *el-Makşadü'l-esnâ* (Fazluh), s. 142, 174; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Emedü'l-aşkâ*, Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 499, vr. 113^b-114^a; İb- nü'l-Cevzî, *Nühzetü'l-a'yûn*, s. 253-254.

BEKİR TOPALOĞLU

MUHYİ-yi GÜLŞENİ

(محيى گلشنی)

(ö. 1017/1608'den sonra)

Halvetî-Gülşenî şeyhi,
Bâleybelen adlı yapma bir dil icat eden
âlim ve şair.

935'te (1529) Edirne'de doğdu. Asıl adı Muhammed, lakabı Muhyiddin'dir. Gülşenîyye tarikatına mensup olmasından do- layı Muhyî-yi Gülşenî diye tanınır. Hayatı hakkında bilinenler, *Menâkıb-ı İbrâhim Gülşenî* başta olmak üzere çeşitli eserle- rinde verdiği bilgilerle çağdaşı Cemâleddin Hulvî'nin *Lemezât*'ına dayanmaktadır.

Menâkıb'daki bilgilerden (s. 348-349) dedesi Ebû Tâlib'in İbrâhim Gülşenî'nin müridi olduğu, Şiraz'da ticaretle uğraşan Ebû Tâlib'in Akkoyunlular'dan Şiraz Valisi Sûfî Halil'in halka yaptığı zulümlerden ka- çıp ailesiyle birlikte Kazvin'e gittiği, babası Fethullah'ın burada doğduğu, dedesinin kızılbaşlar tarafından öldürülmesi üzerine Edirne'ye gidip yerleştikleri anlaşılmalıdır. Hulvî, Muhyî'nin babasının Ekmekçi- zâde diye tanındığını, kardeşlerinin def- terdarlık görevinde bulunduğunu söyler (*Lemezât*, s. 557).

Sekiz on yaşlarında iken bir Nakşibendî şeyhinin yanına evlâtlık olarak verildiğini, şeyhin oğluyla birlikte Edirne'de Beyazıt Medresesi'nde okuduklarını belirten Muhyî (*Reşehât-ı Muhyî*, vr. 2^a) 952'de (1545) İstanbul'da bulunduğunu söyler (a.g.e., vr. 14^b). *Menâkıb*'da, 953 (1546) yılında Ebüssüüd Efendi ile Gülşenî şeyhi Muhyiddin Karamânî'nin meclislerine devam ettiğini, Kanûnî Sultan Süleyman'a yazdığı kasideleri Kapıağası Haydar Ağa vasıta- sıyla sultana ulaştırdığını, Farsça'ya hâki- miyeti sebebiyle ağanın kendisine "küçük Acem", tarih düşürmedeki maharetinden dolayı Ebüssüüd'un "sâhib-i târîh" diye hit- tap ettiğini (s. 382), Haydar Ağa'nın evin- de yapılan bir toplantıda şair Zâtî, Sehâ- bî, İbrâhim Gülşenî'nin torunu *Şehnâme-i Âl-i Osman* müellifi Ârifî Fethullah Çele- bi ve o esnada henüz ağa olan Şemsi Pa- şa ile tanıştığını anlatır (s. 413). Bu sıra- da henüz on sekiz yaşında olan Muhyî İs- tanbul'a ne zaman gittiği ve bu kişilerle nasıl tanıştığı konusunda bir şey söyleme- mektedir. Bununla birlikte dedesinin İb- râhim Gülşenî'nin müridi ve Ârifî Fethul- lah'ın İbrâhim Gülşenî'nin torunu olduğu dikkate alınarak onunla ailece tanışıkla- rı, Muhyî'nin İstanbul'a Ârifî Fethullah'ın yanına gittiği ve onun vasıtasıyla bu çev-

reyle görüştüğü söylenebilir. Öte yandan Muhyî'nin İstanbul'a devlet idaresinde ça- lışan ağabeyinin yanına gittiği ileri sürül- mektedir (*Menâkıb*, neşredenin girişi, s. VIII).

Hulvî, Muhyî'nin bir gün elinde Muhyid- din İbnü'l-Arabî'nin *Fuşûşü'l-ḥikem*'yle Edirne Eskicamii'ne gittiğini, namaz kılar- ken kitabı yanına koyduğunu, bu sırada birinin gelip kitaba baktığını, bu kişinin *Fuşûş*'u bulduğu yerde yakmasıyla tanı- nan Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi olduğunu, kendisini mülhîd diye azarlayıp ağır sözler söylediğini ve hapse attırdığı- nı, günlerce hapiste kaldığını, bir gece ka- dının kendisini sorguya çektiğini, *Fuşûş*'un bazı yerlerini okutup şeriata uygun olup olmadığını sorduğunu, verdiği cevapların beğenilmesi üzerine affedildiğini anlatır (*Lemezât*, s. 557-558). Bu hadiseyi Muhyî'nin kendisinden dinlediğini söyleyen Hulvî olayın cereyan ettiği tarih konusun- da bilgi vermez. Ancak Şeyhülislâm Çi- vizâde 954'te (1547) öldüğüne göre olay bu tarihten önce ve Muhyî henüz çocuk denilebilecek yaşta iken cereyan etmiş ol- malıdır.

954 (1547) yılını da İstanbul'da geçiren Muhyî 957-959 (1550-1552) yılları arasın- da Edirne'de ikamet etti. 1552 yılı sonun- da Kahire'ye gitti. Hulvî'nin ifadelerinden, ağabeyinin o sırada Kahire'de defterdar- lık yaptığı ve İbrâhim Gülşenî'nin oğlu Şeyh Ahmed Hayâlî'nin müridi olduğu anlaşıl- maktadır (a.g.e., s. 556). Kahire'ye gider gitmez kadî nâibi olarak tayin edilen Muhyî bir süre sonra Ahmed Hayâlî'ye intisap etti. Bunun ardından görevinden ayrılmak istediye de Kadî Bâkî Efendi'nin ısrarı üzerine vazgeçti. Bu dönemde şeyhinin kızıyla evlendi. Cemâleddin-i Hazrecî adlı bir âlimden felekiyyât ve vefk ilimlerini öğ- rendi. Bir yandan da Mısır'a başdefterdar tayin edilen Bayezid Çelebi'nin oğluna *Meşnevî* okuttu. Kısada zamanda seyrü sülûkünü tamamlayıp hilâfet aldı ve 963 (1556) yılında muhtemelen şeyhiyle bir- likte Edirne'ye gitti. İki yıl kadar Edir- ne'de ve İstanbul'da kaldıktan sonra Ka- hire'ye döndüğünde Gülşenî Dergâhı'nda türbedarlık yapmaya başladı. 972'de (1564-65) Tomanbay'ın emirlerinden Tarabay'ın evine yerleşti. 985 (1577) yılında İstanbul'da olduğu anlaşılan Muhyî'nin Mısır'dan ne zaman döndüğü bilinmemektedir. 1008'de (1600) *Menâkıb-ı İbrâhim Gülşenî*- yi yazmakta olduğu, 1013'te (1604) İmam Şâfiî'nin makamında uzlete çekildiği bilinen Muhyî'nin vefat tarihini Hulvî 1013 (1604), Bursalı Mehmed Tâhir 1014 (1605)